

Controversia et Confessio. Theologische Kontroversen 1548–1577/80. Kritische Auswahledition, hrsg. Irene Dingel, Bd. 1: *Reaktionen auf das Augsburger Interim*, bearb. Johannes Hund, Jan Martin Lies, Hans-Otto Schneider, Göttingen 2010; Bd. 2: *Der Adiaphoristische Streit (1548–1560)*, bearb. Jan Martin Lies, Hans-Otto Schneider, Göttingen 2012; Bd. 3: *Der Majoristische Streit (1552–1570)*, bearb. Jan Martin Lies, Hans-Otto Schneider, Göttingen 2014; Bd. 4: *Der Antinomistische Streit (1556–1571)*, bearb. Kęstutis Daugirdas, Jan Martin Lies, Hans-Otto Schneider, Göttingen 2016; Bd. 8: *Die Debatte um die Wittenberger Abendmahlslehre und Christologie (1570–1574)*, bearb. Irene Dingel, Göttingen 2008; Bd. 9: *Antitrinitarische Streitigkeiten*, bearb. Kęstutis Daugirdas, Göttingen 2013

Controversia et Confessio jest ogromnym, nowatorskim i niezwykle ambitnym projektem edytorskim prowadzonym przez Irene Dingel pod auspicjami Akademii der Wissenschaften und der Literatur w Moguncji, we współpracy z innymi instytucjami naukowymi, m.in. z tamtejszym Institut für Europäische Geschichte. Celem projektu jest przedstawienie dorobku drukowanej literatury polemicznej powstałej w XVI w. w toku wykształcania się tożsamości konfesyjnej Kościołów protestanckich. Na wstępie należy zastrzec, że regularnie publikowane tomy stanowią tylko fragment działalności naukowej prowadzonej przez uczonych skupionych wokół mogunckiego projektu, w ramach którego powstają nie tylko inne publikacje¹, lecz również ciągle rozbudowywana jest strona internetowa, zawierająca bazę danych na temat autorów wydanych tekstów oraz szersze informacje o wykorzystanych starych drukach². Co więcej, dzięki współpracy obu wymienionych wyżej instytucji oraz Herzog August Bibliothek w Wolfenbüttel tomy 1 i 8 zostały także zamieszczone online w wolnym dostępie, a publikacja elektroniczna pozostałych jest planowana.

Teoretyczne przesłanki, na których opiera się cała seria, zostały sformułowane przez Irene Dingel w obszernym wstępie do pierwszego tomu, a także przedstawione w kilku odrębnych publikacjach³. W centrum zainteresowania uczestników projektu znajdują się pojęcia kontrowersji i sporu, które dotąd

¹ Zob. np.: *Politischer Widerstand als protestantische Option: Philipp Melanchthon und Justus Menius: Von der Notwehr*, hrsg. H.-O. Schneider, Leipzig 2014; *Dokumente zu den politischen Beziehungen Philipps des Großmütigen von Hessen zum Haus Habsburg 1528–1541*, hrsg. J. M. Lies, Marburg an der Lahn 2014.

² <http://www.controversia-et-confessio.de/>.

³ Zob. np. I. Dingel, *The Culture of Conflict in the Controversies Leading to the Formula of Concord (1548–1580)*, w: *Lutheran Ecclesiastical Culture, 1550–1675*, ed. R. Kolb, Leiden 2008, s. 15–64.

w humanistyce rzadko zajmowały ważne miejsce i dopiero w ostatnich latach zyskują na znaczeniu jako fundamentalne kategorie heurystyczne⁴. Widoczne jest to zwłaszcza w przypadku duchownych, których spory zyskały klasyczną i deprecjonującą etykietę „rabies theologorum”. Oprócz scholastyków dojrzalego średniowiecza szczególnie złą sławą cieszą się od przełomu XVII i XVIII w. teolodzy luterkańscy, poddawani ostrej krytyce zarówno przez przeciwników konfesyjnych (czy to katolickich, czy reformowanych), jak również przez pietystów, piętnujących zamiłowanie do sporów i bezproduktywnych kłótni, odwracające uwagę wiernych od prawdziwej pobożności. Wbrew temu wartościowaniu, które przejęła duża część nowoczesnej historiografii – ukazująca powstanie tożsamości konfesyjnej jako wynik opracowania wyznań wiary, porządków kościelnych czy katechizmów – zespół kierowany przez Irene Dingel postanowił wykazać, że owe dysputy nie były jałowymi sporami, lecz miały istotny wkład w budowanie tożsamości konfesyjnej Kościołów protestanckich: „jako decydujący motor w precyzowaniu nauki protestanckiej, jako impuls dla różnorodnych procesów budowania konfesji i jako kluczowy czynnik zamykania procesu konsolidacji wyznań oraz tworzenia konfesyjnej tożsamości”⁵. Rzecz jasna, owa tożsamość konfesyjna nie jest rozumiana jako pozaczasowy byt, metafizyczny *constans*, który trzeba jedynie odkurzyć z pyłu historii, lecz stanowi w oczach wydawców historycznie zmienną jakość, nieustannie redefiniowaną i podlegającą przemianom w procesach komunikacji, wśród których fundamentalną rolę odegrał druk.

Plan serii nie pozostawia wątpliwości, że przewodnim wątkiem projektu jest kształtowanie tożsamości konfesyjnej luteranizmu, dla którego spory wybuchłe po śmierci Lutera (1546) miały absolutnie fundamentalne znaczenie, poczynając od konfliktu o Interim augsburskie (t. 1), przez blisko z nim związaną kontrowersję adiaforystyczną (t. 3), spory majorystyczny (t. 2) i antynomiczny (t. 4), po kontrowersje eucharystyczne i chrystologiczne prowadzone w toku przygotowywania Formuły zgody (t. 8). Mimo że punktem wyjścia są debaty luterkańskie związane z historią Rzeszy, medialny zasięg oddziaływania kontrowersji obejmował, rzecz jasna, także inne wyznania i niemal całą protestancką Europę, czemu do pewnego stopnia starano

⁴ Zob. np. P. Sloterdijk, *Gniew i czas: esej polityczno-psychologiczny*, tł. A. Żychliński, Warszawa 2011.

⁵ *Controversia et Confessio. Theologische Kontroversen 1548–1577/80. Kritische Ausgabe*, hrsg. I. Dingel, Bd. 1: *Reaktionen auf das Augsburger Interim*, bearb. J. Hund, J. M. Lies, H.-O. Schneider, Göttingen 2010, s. 5–6, tł. M. Ptasiński („Ziel [...] ist es, die theologische Streitkultur als entscheidenden Motor für die Präzisierung reformatorischer Lehre, als Anstoß für eine vielfältige Bekenntnisbildung und als ausschlaggebenden Faktor für die abschließende Konsolidierung der Konfessionen sowie für eine nachhaltige konfessionelle Identitätsbildung in ihren bis heute bestehenden, lehrmäßigen Charakteristika wahrzunehmen und sie über eine Auswahl historisch und theologiegeschichtlich ausschlaggebender Texte in einer kommentierten Edition zugänglich zu machen”).

się dać wyraz w kolejnych tomach edycji. Na przykład w woluminie poświęconym Interim augsburskiemu zamieszczono także opinię na temat dokumentu cesarskiego ogłoszoną przez Johna Rogersa (t. 1, s. 76–87) czy Pedera Palladiusa (t. 1, s. 481–547), choć pominięto np. polemikę Jana Kalwina, jako dobrze znaną dzięki edycji w *Opera Calvinii*.

Zarówno ten dobór kontrowersji, jak i ich udokumentowany rezonans muszą skłaniać do sformułowania pytania, czy luterańska kultura kontrowersji („Streitkultur”), dobrze udokumentowana dzięki silnej pozycji ewangelików augsburskich w Rzeszy w XVI w., nie nadawała tonu wszystkim protestanckim kulturom konfesyjnym w tym okresie. Rzecz jasna, dominacja luteranizmu nie oznaczałaby narzucania ani litery nauki, ani konkretnych rozwiązań liturgicznych, organizacyjnych czy społecznych. Owa hegemonia znajdowałaby jednak wyraz w kształtowaniu wzorów rozwiązywania kontrowersji, w doborze repertuaru argumentów, a może nawet w wyznaczeniu horyzontów poznawczych. Trzydzieści lat, które upłynęły od śmierci Lutra do powstania Formuły zgody, a następnie publikacji Księgi zgody, byłyby niezwykle płodnym i formacyjnym okresem, ważniejszym z punktu widzenia doniosłości i wkładu w tworzenie nowoczesnego świata niż przełom reformacyjny lat 1517–1520.

Szczególne miejsce w cyklu *Controversia et Confessio* zajmuje tom dziewiąty, poświęcony sporom wokół pojęcia Trójcy, toczonym w epoce przedsocyniańskiej, czyli w połowie lat sześćdziesiątych XVI w. Publikacja zawiera jedenaście utworów, które wyszły spod piór zarówno antytrynitarzy, jak i ich luterańskich przeciwników. Z grona antytrynitarzy Kęstutis Daugirdas wydał dwa utwory Piotra z Goniądza: *De Deo et Filio eius* oraz *De uno vero Deo*, z których pierwszy znany jest polskiemu odbiorcy z edycji polskiego tłumaczenia z 1570 r., którą przygotowali Konrad Górski i Zdzisław Zawadzki; a także traktaty Giovanniego Valentina Gentilego *Adnotationes* i *Protheses*. Edycja utworów Gentilego ma dość szczególny charakter, gdyż jej podstawą nie są oryginalne traktaty, lecz rekonstrukcja treści przygotowana na podstawie genewskich wydań, włączonych do polemik Jana Kalwina. Wyjątkowy charakter ma też dzieło Francesco Lismanina *Brevis explicatio*, wydane w 1565 r. jako apologia przeciw oskarżeniom o sympatie antytrynitarne, do której autor załączył wybór dokumentów z pierwszej połowy lat sześćdziesiątych, m.in. wyznanie wiary Kościoła małopolskiego wysłane do Heinricha Bullingera i innych teologów szwajcarskich 13 grudnia 1561 r. oraz konfesję pińczowską z 20 sierpnia 1562 r. Na marginesie warto zauważyć, że konfesja pińczowska była w XVI w. także wydana drukiem jako osobne dzieło i z pewnością zasługiwałaby na edycję, dlatego że jej drukowany egzemplarz przechowywany dziś w archiwum państwowym w Zurychu uchodzi za unikat⁶.

⁶ Staatsarchiv Zürich, E II 371a, k. 919–920; zob. odpis w: Zentralbibliothek Zurich, Ms S 421, k. 174v–178r.

Spośród polemistów, broniących tradycyjnej doktryny trynitarnej przeciw dziełom Grzegorza Pawła i „włoskich heretyków”, Daugirdas opublikował traktaty Alexandra Alesiusa, Andrzeja Wolana, Erazma Glicznera, Jakoba Schegka, Mikołaja Paca, Johanna Wiganda i Jakoba Andrei. Dobór autorów i dzieł jest oczywiście dość arbitralny, gdyż wystąpienia antytrynitarzy wywołały natychmiastowy kontratak ze strony niemal wszystkich Kościołów. Wydaje się jednak, że dość trafnie oddaje szerokie spektrum kontrowersji, a także – z punktu widzenia całej serii – ukazuje granice dyskursu i sporu dopuszczane przez teologów.

Pod względem metody każdy z omawianych tomów skonstruowany jest bardzo podobnie: całość poprzedza obszerne wprowadzenie historyczne, koncentrujące się głównie na najważniejszych faktach i spisane w stylu encyklopedycznym; ponadto każdy tekst poprzedzono osobnym wstępem, objaśniającym kontekst powstania przedrukowanych dzieł, a także informującym o zachowanych egzemplarzach i miejscach ich przechowywania. Każdą edycję dokumentów przygotowano niezwykle starannie, dbając nie tylko o bezbłędną transliterację (zgodną z niemieckimi wymogami), lecz także opatrując wyczerpującymi komentarzami. W edycji przygotowanej przez Kęstutisa Daugirdasa na podkreślenie zasługuje szerokie wykorzystanie polskojęzycznej literatury przedmiotu.

Podsumowując, trzeba jeszcze raz podkreślić wysoką wartość naukową edycji, rzucającej nowe światło na kulturę sporu w stuleciu reformacji. Rzecz jasna publikacja zawiera jedynie wybór polemik, które ukazały się drukiem w XVI stuleciu. Z pewnością jednak spełnia swoje zadanie, zwalniając z konieczności konsultacji starych druków oraz ułatwiając interpretację ich treści dzięki starannie opracowanemu aparatowi krytycznemu. Z punktu widzenia historyka można żałować jedynie, że pominięto teksty rękopiśmienne, lecz ze względu na zupełnie inny warsztat badaczy rękopisów i druków jest to posunięcie absolutnie zrozumiałe i akceptowalne. Pozostaje tylko życzenie, aby tak udane przedsięwzięcie było kontynuowane w następnych projektach.

Maciej Ptaszyński

Instytut Historyczny
Uniwersytet Warszawski